

Kısık
flet

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI/ 109

Elmalele

M.HAMDİ YAZIR

SEMPOZYUMU

4-6 EYLÜL 1991

SEMPOZYUM

ANKARA - 1993

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Mesrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • Kızılay/ANKARA
Tel:418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex:43 433 tdvk tr. • Fax:417 00 09

Yayın No - 109
Sempozyumlar-Paneller Serisi - 1

ISBN 975-389-105-9
93.06.Y.0005.109

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

BİR MÜTEFEKKİR OLARAK MUHAMMED HAMDİ YAZIR

Prof. Dr. Hüseyin AYDIN

Merhum Hamdi Yazır'ı bir mütefekkir olarak tanıtırken, önce mütefekkir'in kim olduğunu, hangi niteliklere sahip olduğunu, yani mütefekkirin prototipinin, modelinin- genel olarak ne olduğunu belirtmeğe çalışacağım.

Mütefekkir, çok boyutlu ve zengin bir kişiliğe sahiptir. Mütefekkir, önce doğuştan çok zengin bir donanım ile gelir; geniş kapasiteli bir beyin yapısı, çok derin bir duyarlılık, ince bir san'at zevki, iyi bir gözlem yeteneği, bilinmeyeni yani problemi gören, duyan, sezen bir meleke, gerçekliğin bütününe ihata edebilen bir idrak, tarih şuuru ve bu ölçüde bir çalışma kapasitesi ile donatılmış üstün bir yaratılışa, Fârâbî'nin deymi ile "al-fitrat al-fâike" ye sahiptir. Doğuştan bu donanım ile gelen mütefekkir, hazır olan bu imkanları, geniş bir bilgi birikimi, yani tam bir oryantasyon ile besler.

Mütefekkirin kendi kişiliğinden kaynaklanan bu niteliklerinin yanında, onun yetişmesi için, içinde bulunduğu toplumun müsait olması gerekir. Çünkü mütefekkir, toplumun bilgisinde, kültüründe ve dünya görüşünde, yanlış, eksikliği ve yetmezliği görür ve yeni'yi getirip yeni'yi önerir. Hiç bir toplum yeni'ye "seni bekliyordum" demez. Çünkü mevcut bilgi ve kültür ve onun oluşturduğu dünya görüşü, müesseseseleşmiş, toplumun kişiliği olmuştur. Aynı zamanda kendisine alışılmış ve bu alışkanlığın verdiği rehabetin ve rahatın terki kolay olmaz. Bu nedenle toplumlar, yeni olan düşüncelere ve mütefekkiye tahammüllü olamazlar. Toplumun bu mukavemetinin azaltılabilmesi için sıradan diyebileceğimiz şu veya bu seviyede tefekkür gücüne sahip, zamanın kültürünü özümsemiş ve yeni'ye açık bir aydınlar kadrosunun varlığı da şarttır.

Hamdi Yazır, üstün bir yaratılışla dünyaya gelmiştir. Çok başarılı bir öğrencilik hayatı geçirmiştir. Tahsil merhalelerini hep birincilikle bitirmiştir. Talebeliği o kadar parlaktı ki, çok dirayetli, Şeyhülislamlık Fetva eminliği yapmış, Fransa devleti tarafından da kendisine madalya verilmiş olan hocası Kayserili Hamdi(*) Efendiye denk görülebilecek bir

(*) Kendisi de Elmalı'dan olan Küçük Hamdi'nin İstanbul'da talebesi olmuş olan ve Elmalı Müftüsü iken vefat eden merhum Abdullah Saracoğlu'nun yana yazmış olduğu 15.02.1962 tarihli metupta verilmiş bir bilgidir.(1) Bolay, Bir Filozof Mufessir, M. Hamdi Yazır, 31.

ilmî kişiliğe sahiptir. Bu nedenle de onu hocasından ayırabilmek için kendisine “Küçük Hamdi” denilmiştir.

Mütefekkir için gerekli bilgi birikimi, yani oryantasyon da Hamdi Yazır için tamdır. Bunun yegane kanıtı: Tefsiri ve hocalık hayatıdır. Vefatını duyuran bir gazete, haberine “Ulûmu Şer’iyye’de ve hatta Ulûmu Garbiyye’de İhata ve İhtisas-ı azîmi ile zamanımızın ferîdi addedilmeye lâyık olan ve “Küçük Hamdi” ünvanı ile maruf olan Elmalılı Efendi..” nitelendirmesi ve övgüsü ile başlar.

Merhum Hamdi Yazır, san’at zevki ve kabiliyetine de sahiptir. Ebul’ulâ Mardin kendisinden terceme-i halini ister. Hamdi Yazır, kendisini şairden ileri âlim olarak gördüğü için “Beni şairler sınıfında buldurmayı mı lâyık görüyorsun” demiş ve şairler sınıfında olmayı kendisine zül addetmiştir. Yine Ebul’ulâ Mardin “Huzur dersleri” adlı kitabında, biraz mübalağalı bulmakla beraber hattat Necmettin Efendinin şu görüşünü naklediyor: “Hamdi Efendi daha ziyade ilim ile iştiğal etmekle beraber ekseri vaktini yazıya hasretseydi, dünyada kimsenin namı kalmazdı...” Hamdi Elmalılı’nın musiki zevki de vardır. Ve kısmen de icra ettiğini kendisi söyler.

Dile hakimiyeti tamdır. Eserleri ve makale seviyesindeki yazıları hep edebî niteliğe sahiptir.

Bu donanımı ve müktesebatı yanında, tefekkürüne felsefi nitelik kazandırmış, kendisini felsefi bakış açısı ile techiz etmiş bir mütefekkir olarak Hamdi Yazır, gerçekliğin bütünü, yani 1) insan 2) tabiat ve 3) Tanrı’yı, gerçekliğin bu üç kategorisini de tefekkürüne mevzu edinmiştir.

Bir mütefekkirin temel özelliklerinden birisi de ilk yöneldiği konunun insan varlığı olmasıdır. Çünkü insan varlığı, hemen hemen bütün hayat fenomenlerinin hepsinin kaynağıdır. Kültürün, medeniyetin ve bütün müesseselerin temel taşı olan bilgi, insan varlığının başarısıdır, medeniyet onun yaratmasıdır. Bu nedenlerle insan düşünmesinin gördüğü ilk problematiği, insan varlığı ihtiva eder.

Kültürümüzde “Kendini bilen Tanrısını bilir” sözü vardır. Bu söz o kadar doğrudur ki, onu hadîs mesabesine çıkarırlar olmuştur. Felsefenin ilk filizlendiği yer olan İlkçağ Yunan’da Delf Mabedi’nin kapısında “Gnothi seaüton (Kendini bil)” yazıyordu. Kendini bilmenin muhtevası şudur: Ben neyim? Neredeyim? Varlık nedir? Dünya nedir? Varlıktaki yerim nedir? Ben bu dünyada ne yapıyorum? Ne yapmam gerek? Kaderim nedir? İşte “kendini bilme” kavramının muhtevası, bu soruların cevabıdır.

Merhum Hamdi Yazır, Metâlib ve Mezâhib adlı tercemesinin Dîbacesine bir münacaat ile başlar: Bu münacaatında o, önce insan varlığının mahiyeti üzerine bir izah geliştirir. İnsanı “vicdan” ve “vücûd” de-

diği iki ayrı varlık kategorisinden meydana gelmiş olarak görür. Bir mütefekkir olarak kendi ana dili ile düşünmeyi de ihmal etmez. Vicdana “buluş”, vücuda “bulunuş” der. Bizim klasik olarak ruh ve beden dediğimiz bu iki gerçeklik arasındaki ilişkiyi, kendi mahiyetleri gereği, mümkün görmez. Çünkü düşünce tarihi boyunca da bu ilişki ya hiç kurulamamış ya da çok arızî bir şekilde kurulmuştur. Bunun en büyük trajedisini Fransız filozofu Descartes'de görürüz.

Hamdi Yazır, beden ve ruh, onun deyimi ile, buluş ve bulunuş arasındaki ilişkinin, Allah'ın mutlak irade ve kudreti ile kurulduğunu savunmaktadır. O şöyle der: Sen řu zahirdeki infisali, båtındaki ittisal ile vasl etmese idin, ben beni görmez, seni sezmez idim. Anlayanlara hemhâl, anlamayanlara dellâl olmak istemezdim. Sen bana “vicdan” dedikleri bir buluş vücut dedikleri bir bulunuş ihsan ettin. Ben bu buluş ile kendimi kendimde buluyor, bulunuşuma eriyorum: Bu sayede başka varlıklara varıyor, vicdanlarını kendime zam ediyorum.” Hamdi Yazır ruh ve beden arasındaki ilişkinin objektif olarak, nedensellik bağlantısı içinde tasvirinin yapılamayacağına, bunun ilâhi yaratmaya talûk ettiğine işaret ediyor. Yine bu münacaatında, bizim dışımızdaki tabiat gerçeğini, yani kainatın mahiyetini ve oluşumunu da derin bir felsefi boyut içinde şöyle dile getirir: (Günümüz Türkçesi'ne aktararak naklediyorum) “Ya Râb: Sen bizi böyle bir yönden vicdan, bir yönden vücûd adı ile iki gerçeklik silsilesi içinde yüzdürüyorsun. İçimde dışımda her an bir nokta-i hâl olarak uçuşup duran gerçeklik görüntülerini fırlatıyor, birbirlerine bağlayıp taneler, diziler, parçalar, bütünlükler, şekiller, topluluklar, milletler, devletler, hasılı âlemler gösteriyorsun.”

Görüldüğü gibi mütefekkirimiz fizik gerçeği Allah'ın sürekli yarattığını anlık görüntüler olarak görmektedir. Ama bu anlık görüntülerden meydana gelen fizik gerçeğiğin nizamı, kanunluğunu, yani nedenselliği nasıl kuruluyor sorusu hemen karşımıza çıkmaktadır. Bu soru bize aynı zamanda nedensellik şuurunun da mütefekkirin lâzım-ı gayr-i mufarıkı olduğunu gösteriyor. Sözü tam anlamıyla mütefekkir olan Hamdi Yazır, nedenselliğin dayandığı prensipleri de fenomenler dünyasından kalkarak belirliyor ve Allah'a münacaatı şöyle devam ediyor: (Yine günümüz diliyle aktarıyorum.) “Ey Hakîm-i Ezelî! řu cismânî gerçeğlikte çekim (cazibe), manevi gerçeğlikte ruh denilen iki mebde-i ittisal (etki-tepki prensibi) olmasaydı, bu cisimler dünyası (ecram), bu meydana gelen düzen nasıl bulunacaktır?... Kimyanın küçük unsurları, canlıların hücreleri, tabiatın cisimleri, gezegenlerin düzenli alemleri nasıl derlenir toparlanır? Toparlanıp zaman içinde nasıl sürüklenirdi?”

Mütefekkir, prensipler düşünün kimsedir. Görünürlerde kalmayıp, görünürlerin gerisinde, temelinde olanı kavrayan kimsedir. İşte Hamdi Yazır, Allah'ın yaratmasının bir ürünü olarak görüldüğü, varlığın maddi

alanındaki oluşu, yani etki-tepki ilişkisini temin eden Kuvveti, cazibe (çekim) ilkesi olarak görüyor. Ona göre manevî alandaki etki-tepki ilişkisini ruh sağlamaktadır. İlk bakışta, sıradan bir bakışta bu iki gerçekliğin birbirinden bağımsız ve bu iki gerçeklik alanında ayrı ayrı ege-men olan iki prensip arasında herhangi bir etki-tepki ilişkisi, yani nedensel bir bağlantı olmadığı sanılıyor.

Hamdi Yazır, salt bir spekülasyon ile değil de fenomenlerden kal-karak, bu ikiliğin, bu dual görünümün, bu prensipel gibi görünen ay-rılığın temelde bir birlik teşkil ettiğini, kâh birisi diğerinin taşıyıcı, kâh diğeri öbürünün taşıyıcısı olduğunu çok derinden görür ve şöyle tasvir eder: “Fakat bu iki mebde-i ittisal, birbirlerine karşı her vechile zî insifal midirler? Öyle olsaydı benim onlardan ne haberim olacaktı? Ervâh ile ecsâm arasında ne münasebet bulunurdu? Nefs ile beden yek diğerine nasıl mahrem olabilirdi? Halbuki ben ervânda ecsamı görüyorum; şimdi zihnimde memleketin bütün hatırat-ı cismaniyesi yaşıyor. Sonra ecsâmda ervahı görüyorum; meselâ fa’aliyet-i zihnimin şu bedeni mahdut içinde nebeanımı duyuyorum. Bu suretle ruh ve bedenin ittihat derecesinde bir ritibat ile ‘Ben’ dediğim nefsimde karar kıldıklarımı anlıyorum.” diyor.

İşte Hamdi Yazır spekülasyona gitmeden, afâki bir takım nazariyeler üretme gayretine düşmeden, fenomenler örgüsünden, görünürlerin do-kusundan kalkarak realitenin metafizik temeline ulaşıyor ve daha temel fenomenlere dayanarak maddî ve manevî diye adlandırılan cazibe ve ruh adı altında iki ayrı prensibe göre işleyen ve birbirleriyle imtizaç ede-meyeceği, birbirleriyle neden-etki ilişkisi içine giremeyeceği sanılan iki ayrı gerçeklik dünyasını, daha üst seviyede bir birlik içinde imtizacını ve daha geri seviyede “neden (illet) birliğine dayandığını yine tannısına mü-nacaat formu içinde şöyle dile getiriyor (sadeleştirerek aktarıyorum): “Cismin ve ruhun bu ilişkisi (visali) olmasaydı, ben şu kalemi ve hatta kalemi tutan bu elimi nasıl bulur? Nasıl tanırdım? Elimde kalemi nasıl oynatırdım? Kara günahlarım (Sevaad-ı Zünubum) gibi şu siyah satırları nasıl dökerdim? Demek ki, dönen alemin (devvâre-i âlem) kutubları meç-sabesinde olan o iki nedensellik (illiyet=kausalite) ilkesi arasında daha mühim ve daha büyük bir nedensellik ilkesi var; var ki ruh ile beden bir-leşiyor.”

Görüldüğü gibi Hamdi Yazır’a göre bu iki nedensellik prensibinin ya-nında, onlardan daha mühim ve hatta daha büyük bir mebde’ daha var-dır. Bu Allah’ın dolaysız, doğrudan doğruya etkiyen kudretidir. Ve Allah’ın bu determinasyon ile birbirine zıt iki varlık nev’i olan maddî ve manevî varlık alanı insanda daha yukarı bir statüde yeni bir varlık nev’i olarak bir birliğe ulaşıyor. Hamdi Yazır bunu şöyle belirliyor: “Ruhun ve cismin bu mebde-i iktisalinde ben kendimi buluyorum. ‘Ben’ ediyorum. Ruhaniyet ve cismaniyeti cem ediyorum. Bu iki suretin mün’akis olduğu

bu aynaya 'nefsim' diyorum, 'Nefsim', 'kendim' dediğim bu mebdé-i vahdette tesniye (ikilik) ve teslis (çokluk) yıkılıyor; Şirk vahdaniyete raci oluyor. Artık 'kendini bilen Rabbini bilir' sözünün ne demek olduğunu bu müşahadede anlıyorum." diyor. Hamdi Yazır, mütefekkir modeline uygun olarak, tefekküre önce kendi varlığından, insan gerçeğinden kalıyor, Tanrı ve kainatın gerçekliğini insan aynasında görüyor.

Hamdi Yazır, realiteye sadece ontolojik ve metafizik boyutlar içinde bakmıyor. O, realitenin sosyolojik boyutunu da ihmal etmiyor. İnsan gerçeğinin bir türevi olan sosyolojik gerçek, onun için gününün Osmanlı toplumdur. O önce, toplum için şu temel gerçekliği dile getirir: "Nev-i insaniyenin bekası medeniyetle, medeniyetin bekası da adalettir. "Bu düşünce çerçevesinde Hamdi Yazır'ın topluma bakış açısı ve teşhisi çok doğrudur. Çünkü insan tabii bir varlık tabakası üzerinde kendini bulur, ama bu tabii varlıkla yetinmez. Onun üzerinde ikinci bir varlık tabakası oluşturur. İşte bu ikinci varlık tabakası medeniyettir. Medeniyet insan tefekkürünün ve bu tefekküre dayalı çalışmasının ve varlıkla hesaplaşmasının ürünüdür. Hamdi Yazır, Osmanlı toplumunun o günkü medeniyet seviyesini yeterli görmez. Osmanlı medeniyetinin dışında, hatta karşısında bir Batı medeniyeti vardır ki, onun karşısında Osmanlı medeniyeti büyük zaafa uğramıştır. Bu da Osmanlı medeniyetinin ilmi ve felsefi nitelikten uzak, salt dinî tefekküre dayalı olmasındandır.

Hamdi Yazır, zâhid, müttekî bir mütefekkir olarak Osmanlı toplumunun medeniyet seviseyinin yükselebilmesi için, tefekkürünün sadece dinî varlık alanının realitesini değil, gerçekliğin tamamını ihata etmesi gerektiğini vurgular. Bunun için de Osmanlı tefekkürünün bilimsel ve felsefi nitelik kazanması gerektiğini söyler. Yine çok yerinde bir görüşle, bilimsel ve felsefi niteliklere bürünebilmesi için tefekkürün düşünce tarihinde eğitilmesi gerektiğini ısrarla belirtir.

Hamdi Yazır, bu görüşü ile bir mütefekkir olarak tarih şuuruna da sahip olduğunu gösterir. Bilimin, kültürün, san'atın, dolayısıyla medeniyetin gelişmesi için tarihin önemini şöyle dile getirir: "Terakkî, mazideki kıymetlerden istignâ değil, onları tâdilât ve keyfitet-i cedide ile daha mütekamil kıymetlere iblağ etmektir. Tabir-i aharla, servet-i es-lafa, servet-i ahlaflı zam eylemektir." Mütefekkirimiz, tefekkürde "tarihîliği" böyle açık bir şekilde belirtirken, buna müstait toplumu da şöyle işaret ediyor (günümüz Türkçesine aktararak naklediyorum): "Halkında ne ilim ne din, hiç biri bulunmayan memlekette kıyamet kopar; halkı dindar, aydınları dindar olmayan memlekette ise halk ile aydınlar arasında dayanışma (tecanüs) ve uzlaşma (temasül) bulunmaz." Merhum Hamdi Yazır bu düşüncesi ile adeta günümüze de bir mesaj vermektedir.